

~~4001/381~~

Видавництво Товариства „ПРОСЬВІТА“.

За козацьким хлібом.

Оповіданє з давниґ часів.

МЕ ГДОМЕ

У ЛЬВОВІ, 1916.

КОШТОМ І ЗАХОДОМ ТОВАРИСТВА „ПРОСЬВІТА“.

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка.

Ч. 381.

Handwritten text at the top of the page, likely bleed-through from the reverse side.

1882

MODERATELY

Handwritten text in the middle of the page, possibly a date or a name.

Small handwritten text at the bottom left of the page.

2013
2006

Розр. 107 - 24
II 50

Видавництво Товариства „ПРОСЬВІТА“.

~~13.980.~~

Львів. Бібліотека
АН УРСР

За козацьким хлібом.

Оповіданє з давних часів.

~~4601~~

У ЛЬВОВІ, 1916.

КОШТОМ І ЗАХОДОМ ТОВАРИСТВА „ПРОСЬВІТА“.

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка.

Ч. 381.

8(c)Y.: 1917" - 3

ЛВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ 11 58814

I. Стріча.

Над розлогими, розкішними степами світило ярке, маєве сонце. Було вже добре з полудня і лучі падали скісно на филисту країну. Як далеко оком сягнути, всюди шуміло одно безмежне, смарагдово-зелене море трав. Ярко-зелена її краска блестіла чудово, немов турецький ковер, прикрашений безліччю цвіту. Богато цвіток замкнуло вже свої пестрі головки, але інші все ще гляділи ясним личком за соняшними лучами і ждали вечірної роси. Було ще тепло а навіть горячо, лише хвилями потягав зі сходу холодний легіт. Під його подувом гнули ся високі, ще зелені нерозцвілі буряни та бодаки.

Довкола було пусто. Як оком сягнути ні живого духа не видно було у степу. Лише горі раз у раз пролітали дикі птиці з криком та гамором. Всілякі комахи літали з жужмом понад свіжою зеленію, а від часу до часу прогудів поміж меншими, слабшими комахами великий хрущ.

Здавало ся, що сі буйні трави та цвіти виресли на гробах, а комахи співають лише похоронний спів сим, що колись тут жили. Ніде не видно було ані хати, ані саду, ні хутора, навіть звичайної козацької землянки не було довкола, — хочби тобі невеличка отара овець, або хоч кілька волів, коров, чи коний. Ні живого духа!

Рядом століть спустошили Татари всю Україну, — невжеж вони і живої душі не оставили?

Аж ось з далека почуло ся іржане коня! За хвилю з за одного горбка указала ся висока козацька

шапка, потім голова людська, а там і увесь козак указав ся на виду. Був се сороккількалітний чоловік, рослий та кремезний мов дуб, а притім не видно було на нім зайвого тіла, що звикло в сім віці наростати. У сього мужа була ще видимо вся молодеча сила, получена з витревалістю зрілого віку. На нім був порядний жупан з синього сукна, широкі шаравари та високі чоботи. За плечима висів самопал, при боці широка та довга крива шабля, за поясом стреміли пістолі, ніж і мала торба з усякими дрібницями, в зубах коротка люлька.

За сим першим козаком їхало ще чотирох, молодших від нього, але всі були уоружені та їдучи розглядали ся на всі боки.

— А далеко ще батьку Танасе? — спитав один з молодців, гарний, чорнявий парубок, що визначав ся між другими дивно подертим одягом.

— Тоб-то куди? — спитав кризь зуби старший.

— Ну звісно, на Січ!

— Еге, ти братику козацьку поведенцію знай, а так просто з моста не питай. Се лиш піп у церкві так питає, а ми не те!

Козаки засміяли ся, а і старший, видко отаман, усміхнув ся в вуси і сказав:

— Видно твій дяк — учитель у Січи не бував, а у псалтири теж сього не пишуть, тож відки тобі було політики навчити ся.

Молодець збентежив ся і почервонів.

— Вибачте батьку, як поживу, то привчу ся. Якже мені на світ глядіти?

— Якто як? Ось у тебе таки чимало дір у петчині.....

— Втікав, то й обідрав ся, оправдував ся молодець.

— Ну бачиш.... як тобі там...

— Грицько.

Гетьман Петро Конашевич Сагайдачний.

— Бачиш отже Грицьку. Ти гляди на світ крізь ті свої діри, а певно помудрійшаєш!

— А се чому?

— Чому? — тому, що весь світ то лата на козацьку нужду, так як козак латає діри у світі своїм тілом і кровю, захищаючи його від проклятого поганьства. Се пусте, куди ми їдемо і де ночувати мемо. Їдьмо, а все кудись заїдемо.

— А як заблудимо. Прецінь треба знати, куди дорога.

— Дурний ти, Грицю, хто не знає, куди їхати, сей нехай сидить дома!

Козаки знону засміялись, лиш один обізвав ся.

— Що се таке там на схід сонця, чи не хутір?

Танас глянув туди і звернув ся до Гриця.

— Ану поглянь но козаче, що се там буде, сказав показуючи на схід.

Гриць глянув.

— Як, не бачите? сеж могила!

— Чомуб не бачили, ми лише хочемо знати, чи і ти бачиш.

— А се нащо? прецінь мушу!

— Мусиш не мусиш, бачиш, то добре, а знаєш ти, що ти бачиш?

— Звісно що, могилу!

— Овва! вигдавав, у нас в степу що гони, то й могила. Скажи но братчику, що се за одна?

— А на віщо мині се знати?

— На віщо? На те, що се Коржева могила і нам там нині ночувати прийдець ся.

Грицько замовк, молоді козаки підсміхували ся, а старий козак сховав люльку, насунув шапку на зад голови і пильно глядів на полудне, закривши з правої сторони очи від лучів сонця. Нараз станув, одним махом зліз з коня на землю і з тиха свиснув крізь зуби. Кінь як довгий протягнув ся у високій траві.

— З коний! сказав до козаків і вони послухали, але їх коні не були привчені лягати на землю на даний знак. Танас вхопив кожного по черзі за храпи і придавив до землі. Пручаючись та стогнучи полягали коні на землю. Ніхто не казав ні слова, бо молоді козаки знали, що старий не без причини ховав ся у траві, а Грицько стидав ся питати.

— То аж на могилу забрав ся сучий син? Спитав Харко Вертиголова.

— Егеж, відповів Танас, біс його лише знає, як йому там.....

— Може ушкал? ¹⁾ здогадував ся Савко Гиря, молодий, гарний козак з лицем зовсім брунатної краски.

— Може! але чорт знає.

— Хто-се саме? не витерпів Грицько.

— Позакладало? засміяв ся Харко, тож ми самі питаємо ся, хто се такий.

— Де?

— Звісно де, на могилі лежить якийсь біс, а ми не знаєм, хто се.

— Ну то що, їдьмо туди той побачимо.

— Говори Грицю! проворчав Савко. Коли се Татарин, то нам вскорі такої хамелії наведе на хребет, що до суду-віку не відкараскаєш ся.

— Тихо Савку! Не штука сміяти ся, але штука провчити; — упімнув його Танас. — Бачиш Грицю, у нас козаків завсіди треба знати, що перед нами, а що за нами, бо інакше можна дуже легко збудити ся рано на аркані. Не один, що не оглянув з вечера всеї околиці табору, згубив в ночі голову та до суду-віку шукатиме. От ми тепер розділимо ся. Харко піде праворуч, Савко ліворуч, а я з Грицьком обійду могилу. За

¹⁾ Турецький опришок.

нею є ще дві менші. Коли стану за нею, обізву ся пугачем, а тоді ви біжіть до мене, а там і видіти мете, що робити.

Козаки розлучили ся. Харко і Савко щезли в коротці у траві, а Танас з Грицьком відійшли в бік. Потім криючись поза купами буряну та малими горбочками стали обходити могилу, щоби опинити ся по другій стороні її від річки Бузувлука. Міжтим западав вечір, а холод повіяв понад степом. Цвіти поховали головки, зелень стемніла та стала майже чорною, а небо поблідло по краям. Лише на заході стояла широко крівава заря, а серед неї звільна западав круг сонця за овид. Грицько слідував мовчки за Танасом наслідуючи всі його рухи. Дещо дивувало його, дечого таки зовсім не розумів, але проте не допитував ся. На отвертих місцях Танас лягав на землю і посував ся повзучи мов ящірка. Грицько наслідуював його сопучи і з великою напругою сунув ся по землі слідом Танаса. При кождім буйнійшій корчи буряну або тирси Танас здержував ся і підіймав голову, щоби розізнати ся у окруженю. Вкінци побачили малу прогалину, на дні котрої росла осока та остра трава. Лівий беріг закрит собою могилу і Танас став.

— Оттуди підемо нищечком, а ти Грицю не сопи! сказав.

Скорою ходою пустили ся вперед і за якийсь час опинили ся доволі далеко. Коли Танас вихилив голову з прогалини, могили показали ся вже за ними і видніли як три малі горбки на западнім овиді. Було вже доволі темно, але все таки козаки вже не ішли, лише повзли далі.

На середущій могилі щось забіліло, Танас приглядав ся довго, але червоне зарево заходу ослаблювало силу зору і не давало доглянути, що се таке.

— Тьфу! сказав вкінці Танас, — старий козак, а дурний.

— А чому? спитав Грицько.

— То треба було з другої сторони підходити — уважай же тепер Грицьку, ось тут маєш пістоль; стріляти вмієш?

— Щеби — обурился Грицько. У мого батька що днини доводило ся стріляти.

— Добре! стій тут, а коли хто відтам — ту указав рукою на могилу — тїкати ме, так ти йому даш гостинця.

— А як се свій чоловік?

Дурний ти Грицю! свій не буде тїкати.

Танас добув шаблї, і пішов прямо в сторону могили, оглядаючи ся хвилями на боки, чи хто з боку не заходить. Стать, що лежала на могилї, підняла ся звільна і нагло зареготав ся Танас на все горло.

— Гей хлопці! а ходїть но сюда! гукнув. Харкота Савко прибїгли сейчас, а відтак Грицько, невдоволений, що не прийшло до бїйки.

Перед ними стояв невеличкий ростом але гарний хлопець у підранїй одїжи. Але брудна сорочка була з тонкого полотна, а підраний жупан вказував, що козак вийшов з заможного, ба навіть зі шляхотського гнїзда.

— А чого вам до мене? обступили мов медведя в лісі! кликнув на козаків, убирайте ся ід чортовїй матерї, бо стрілятиму.

На се Танас зняв шапку.

— Слава Богу! сказав.

Хлопець глянув, рука з пістолем опала долї, а лице почервонїло.

— На віки! Вибачайте батьку.

— Еге ти братіку з пістоля питати хочеш, а знаєш ти, що у нас на Україні навіть собака на своїх не кине ся?

— Вибачте батьку! але я сам один, а тут у степу всіляка погань тягає ся, то я й не знав, з ким зійшов ся.

— А чому ти братіку забрав ся на могилу, що тебе видно з Київа. Коли ти сам, то ховай ся братіку хоч не від нас, а від Татар. Вони думаєш далеко?

— Сеж козацька земля! відповів молодець.

— Земля божа, не козацька, відповів Танас. Хто її возьме, сього вона і єсть. Але бачиш Татарва, се сарана, вона лише поживити ся хоче тай тікає, а думаєш, що за такого невольника як ти мало всілякого товару дадуть в Акермані або Кафі?

Хлопці засьміяли ся.

Якже тобі на імя? спитав Харко.

— Я Іван Криницький.

— Шляхтич бачу? замітив Танас.

— Егеж!

— Ба, усьміхнув ся Грицько, ми всі шляхта, бо всі бач на один спосіб породили ся.

— Лишень ти бра' чогось дуже куценький! — засьміяв ся високий та стрункий Савко.

— А вжеж! на Січи певно охрестять Куцим, докинув Танас.

— То вже красше назв'ям його тут Куценьким! предложив Грицько.

— Добре! Згода? спитали козаки.

— Коли згода, то ти наш! пояснив Грицько, коли ні, то ні, але гірка твоя година, коли на Томаківці хрестити муть.

— А чомуб мині хреститись? яж хрещений — питав молодець, збентежений цілою розмовою та веселістю прибувших.

— Бо бач Криницьким може бути хто будь, а ось Куценьким будеш лише ти сам, а ні я ні Грицько! відповів Танас.

Іван побачив, що з козаками годі спорити, тому замовк і не противив ся вже у нічим Танасови. Всі пять перенесли ся з могили у прогалину, а що було холодно, козаки поїхали над потік Базавлук та нарізавши торічного сухого очерету розвели ватру. Поповівши, що Бог дав, попутали коні та полягали поруч горючої ватри.

Старий Танас ділив ся їдою з Грицьком, бо у нього крім сухарів не було нічого у діравій торбі. Були зате у всіх люльки, а у декого і тютюн. Тому позакурювали усі і вкоротці завела ся між козаками жива гутірка.

— Скажи но пане Куценький, який саме біс приніс тебе аж сюди. Не вжеж тобі не було красше сидіти у запічку горі твоім шляхотським черевом? питав Грицько.

— А відки ти тут узяв ся? спитав у відповіди Іван. Козаки засьміяли ся.

— Думавбись, два молоді жеребці обнюхують ся, чи їм бить ся чи мирить ся, обізвав ся Савко.

— Тобі яке діло до сього козака? спитав Танас Грицька.

Але Грицько не дав ся сим разом збити з пантелику.

— Вибачте батьку! Він і я ще не козаки, на Січи не бували, ми ще цікаві на себе та других.

— Себ-то як жиди, коли зійдуть ся, шварготять немов переварена каша у казані.

— Ну нехай і жиди! обурив ся Грицько, а тобі погана мацапура засі, сам знаєш впрочім, що усякий хрещений народ до жидів вщасцає.

— Не до жидів, а до горівки, щоб її біс! проворчав Танас. Багацько бач через неї народу зводить ся нінащо.

— Егеж! сказав Грицько, тож то і мій батько царство йому небесне, козак був, хороший козак,

Гей! хлопці в дорогу! по козацький хліб... (стор. 36).

а було присяде його біс, так і душу винесе у шинок. Аж ось раз вернув тато з шинку на вереті, а все що по нїм остало ся, забрав підстароста на замок. Мене самого хотіли осадити на підданій землі, але я бач

волів у степу подохнути від голоду, чим у паньській службі, тому взяв самопал, шаблю та стару опанчу, що єї навіть старостинські пахолки у Брацлаві взяти не хотіли і махнув у степ. Ось хто я!

— Козак Голота тай годі! засміяв ся Танас. Добре маєш сину, лихом об земою, хоч біда то гоц! який біс кому до твоєї біди!

У козаків не було звичаю розказувати про минувшину, але коли бач вже зачало ся рішив ся і Іван розказати про себе, надіючи ся, потіхи від слухачів.

— Я бачите шляхотського роду з Поділя, але мого батька викинули з посілости пани Ярмолинські; гроший у нас не було, процесувати ся з ними годі, бо самі знаєте, що на багатого нема правди у наших судах. Тому батько продав усе, що лише остало ся і осів на Тясмині, ніби під козацьким присудом. Але доробити ся було годі, бо батько все ще хотів було панувати та що лише роздобув працею, усьо пропустив крізь пальці. Але бач у поблизькому селі Коршунівці...

— Це біля Чорного ліса? — вмшав ся Савко.

— Так. — От і там був собі піп, отець Порфїрій, а у нього є дочка Катруся. Я з нею знав ся ще з малку, тай ми обоє покохали ся як ніхто другий у світі. Коли мій батько про те дізнав ся, дуже утішив ся, бо піп бач собі таки і багатенький....

— А знаєш ти пане Куценький, перебив йьому Танас, що там минувшої неділі гуляла Татарва?.. Молодець зблід і широко отвертими очима глядів з перестрахом на присутних.

— Якто? — Як се може бути? — яж прецінь за всю дорогу з ними не здибав ся.

— Ото вигадав! замітив Грицько. Наколиб з ними здибав ся, не зноситиб тобі тоді буйної голови.

— А вжеж! підтакнув Танас. Коли Татарва в похід збирає ся, то іде одинцем, ріжними шляхами і аж вертаючи, збирає ся у великі ватаги. А коли граблять і мордують, то завсїгди лише підчас повороту. Хто знає, чи не бачили тебе у степу татарські чамбули¹⁾, але вони не хотїли зрадити ся, вбиваючи тебе. Татарва просуває ся мов опир, вдаряє мов грїм, і знов розсипає ся мов пісок на кримським солончаку²⁾).

Іван мовчав і опутивши голову на груди, глядїв на попелїючу ватру.

— Ну козаче, розкажуй дальше, — заговорив Танас знова. Хоча Татари і були на Тясминї, то не мусїли бути у Коршунівцї, а наколи були, то прецїнь у селї люду доволї, могли втїчи або оборонити ся.

Іван перехрестив ся.

— Нехайжеж їх Матїнка Божа своїм Покровом збереже, бажаю їм свободи та добра, хоч і як важким було моє пращанє.

— Щож таке стало ся? допитував ся Харко.

— А ось бачите, мїй батько надягнув свою алтембасову, шляхотську кирею і матеряльний жупан, позашивав таки сам подертї сафяновї чоботи і пішов до старого попа у свати. Але піп не умїв оцїнити сього, як казав батько „гонору“ і сказав.

— „Ти пане Криницький шляхтич, між нас мужиків не пхай ся, бо я своєю працею дїр у твоїй тарадайцї латати не думаю. Наколи твїй Іван любить мою дочку, то нехай повісить своє шляхотство на кілок, а покаже хоч сякий такий маєточок, бож інакше казати муть люди, що ти продав сина за ковбасу та книші, а я дочку за підраний кунтуш“.

¹⁾ Віддїл татарської орди, ватага татар.

²⁾ Висохлі солонї болота у Криму, відки брали сїль козаки і чумаки.

Батько обидив ся, Катруся плакала, а мене нагнав піп з хати і обіцяв, що аж тоді віддасть мені дочку, коли у мене найдець ся хоч яке так хозяйство, або хоч декілька червінців. Я покинув хату та вже три місяці бю головою мов риба об лід, наймав ся то вірменським купцям, то київським міщанам, та лише тільки заробив, щоб прогодувати ся. Аж ось з весною задумав я махнути у степ, щоб з вами панове молодці промишляти козацьким хлібом. Або удасть ся, або пропала голова, все одно. Святилиб ся ваші славні слова — „або добути або дома не бути“.

Танасови і козакам подобав ся меткий і гарний хлопець. Вони навіть проти свого звичаю не кпили з його любови та бажань, а навпаки потішали його на всі лади. Вкінці обізвав ся Грицько.

— Не во гнів тобі, Іване, але бачиш, яб сам бажав бути на твоім місци. Правда ти побиваєш ся, але хоч знаєш для чого а я от, як каже Танас, козак Голота, більш нічого. Позволь тому, щоб я тобі помагав і клену ся тобі Межигорським Спасом, та святою Пречистою, що не відчіплюсь від тебе мов репях від собачого хвоста. — Згода?

— Згода! усміхнув ся Іван і усі козаки почали забирати ся до супочинку.

Старий Танас ліг далеко від прочих і перед сном приказав Іванови, щоби пильнував табору, сидячи на могилі. О півночи мав він збудити Харка і Савка, а над раном мав сам Танас з Грицьком обняти варту. Ся послідна варта була найважнійша, бо якраз над раном любили Татари начастійше нападати. Козаки позавивали ся у все, хто що мав, і вскорі довкруги Коржевої могили почув ся сопіт утомлених грудий.

II. Неволія.

Біля догасаючої ватри сидів Іван мовчки і покурюючи люльку, роздумував над своєю пригодою з козаками та тішився їх товариством. Він пізнав ось вже тих, що з ними мав добувати майно, промишляючи козацьким хлібом. Значило се, нападати на татарські та турецькі оселі, ходити на море, на побережа Чорного моря, визволяти рабів з бісурманських рук та мстити ся за тяжкі кривди, нашошені Україні поганами. Після тодішнього звичаю, кожде військо жило ся у ворожій краю добичею і тому грабило усе, що лиш запопало. Тому і Іван надіяв ся відложити гріш, потрібний на купно невеликого господарства в Коршунівці. Він надіяв ся, що Запорожці вчинять знов похід на Чорне море, а і він при сій нагоді або обловить ся, або і головою наложить. Але се друге було йому байдуже. Раз мати родила — думав собі молодий козак — раз і помирати треба. От так то сидячи роздумував він, а потім почав поволи згадувати сі давні хвилі, коли стрічав ся з Катрусеею у лісі або біля води а часом навіть і у поповім садку, коли старого попа не було дома. І всіми силами відпихав від себе гадку, щоб вона могла дістати ся Татарам.

— Відки їм тут взяти ся? сеж земля козацька, хиба одинцем Татарин просмикне ся — думав він — більшого відділу не пропустили би козаки. Видко старий Танас прибильшує небезпеку, щоби нас молодих перепудити.

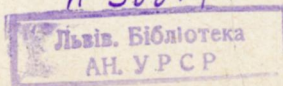
І всею душею віддав ся Іван своїм споминали про минуле та мріяв про будуччину. Не бачив він, як на сірїм тлі неба підняла ся понад могилою чорна голова у острокінчастій шапці. За нею підняло ся ще де-

кілька інших, а відтак знов щезло все у темряві. Були се Татари, що ще у днину угляділи були козака на могилі, та бачили Танаса з товаришами. Вони сейчас пізнали, що вартівник се недосвідчена людина і постановили з сього скористати. Тихо мов змії приповзли вони до ватри і коли якийсь шелест збудив з задуми Івана, побачив він довкола себе і табору, зі двадцять чорних постатей, що хильцем зближали ся до него. Молодець так і задеревів. Зірвав ся зі землі, підняв руки у гору і хотів було крикнути, але голос завмер у єго груди, лише очи і рот отворили ся широко з переляку, а в сій хвилі залунав страшний рев нападаючих.

— Алла! Алла! — верещали Татари і вмії ока покрили собою зриваючих ся з землі козаків. Харко і Савко вхопили за ножі, однак заспані, улягли в скорі переважаючій силі. Харкови розчерепив Татарин голову. Савка зранили тяжко, а Грицька і Івана повязали Татари ременями, попривязували до коний і таки сейчас поїхали у степ. Татари найшли вправді ще і пятого коня, однак не могли найти їздця. Старий Танас знав, що коло ватри небезпечно лежати, бо хто сидить при ватрі, сей не бачить нікого, зате його бачать всі. Колиж почув рев Татарви, сейчас пізнав, що з такою ордою сам не порадить, тому ратував хоч сам себе і вилізши на могилу, з котрої саме злізли були Татари, причаїв ся у траві і був свідком цілої пригоди. Коли побачив, що Татари поїхали та повезли з собою бранців, він сейчас зліз з могили і підійшов до лежачих козаків. Але Татари для певности поперерізували їм горла, так що годі їх було ратувати. Танас зітхнув важко, відтак укляк і помолив ся за упокій душі упавших від поганської руки молодців. В кінци простяг ся

И-58814

2

13.980.

біля погаслої ватри і заснув, бо знав, що Татари не скоро тут покажуть ся зі страху перед козацькою пімстою.

Слїдуючої днини встав і глянув довкола, а відтак засумувавшись ще дужше, став ладити ся до дальшої дороги. Картина, яку осьвітило сходяче сонце, була єму добре звісна. Нераз уже доводило ся єму бачити трупи козаків серед Дикого Поля. Нераз Татари або ушкали нападуть бувало необережного вартівника або ловця та вбють, а обдерши до нага, лишать на поталу крукам та вовкам. Так і тепер лежали коло спопелїлої ватри два трупи мужів, що поклали тут нїзащо свої буйні голови. Потоптана та поломана трава свідчила про завзяту борбу, а одїж, що була ще на козаках, вказувала, що Татарам було чогось дуже спішно. Може бути, що вони і бояли ся, що сей пятій, якого вони не могли найти, збере інших козаків та дожене утікаючих з добичею та бранцями опришків. Але Танас не мав спромоги се учинити. Довкола не було нї одного села, ані навіть хутора. Нїхто туди не їздив на Сїч, кождий держав ся радше шляху, що ішов поуз Дніпра на Запороже. Старий не мав навіть нї часу нї потрібних знарядїв, щоби поховати обох мерцїв, та охоронити їх від вовчих зубів. Він нарізав лише очерету та накидав його великою купою на обох мерцїв, щоб їх хоч на якийсь час сховати, бо надїяв ся, що стріне ще декого, хто буде мати час і спромогу віддати нещасним козацьким головам послїдну прислугу. Відтак забрав свою зброю та пішки пустив ся здовж Базавлуцького потока на Сїч, що находила ся тоді на острові Томаківцї. Він ішов мало не цілий день. Потїк в міру віддаленя від жерела більшав та ширшав, бо з правої та лївої сторони вливало ся у нього чимало менших та більших потоків. Русло

его стало чимраз глибоше врїзуватись в землю та творити балку, порослу густим лісом. Аж ось, коли вже добре було з полудня, замітив Танас на яснїм тлі неба хмаринку диму.

— А ось і хутір старого Микити, подумав тай утішив ся, що спічне від цілоденної мандрівки у тихій хаті приятеля. Вкоротці побачив він на дні балки над самим потоком низеньку, очеретом криту хату, а біля неї старого козака, що в білій сорочці сидів на глиняній приспі та смоктав люльку. При його ногах дрїмало кілька величезних собак, а одалїк нього під тинном сиділо чотирох молодих козаків, занятих виправлюванем кількох шкір з буйволів. З голосним лаєм позривали ся пси почувши чужинця. Старий Микита прислонив одною рукою очи а другою ухо, щоб доглянути та почути, хто та відки приходить.

— Здоров був, Микито! — заговорив Танас і зняв шапку.

Старий зірвав ся наче 20-літний молодець і кинув ся на стрічу гостеві.

— Здоров був, Танасе, відкиж Бог тебе веде. Вже зо 6 літ, як не бачили ся. Куди ти дївав ся?...

Але в тій хвили замітив Микита, що Танас дуже втомлений та затурбований, тому і замітив живо:

— Що тобі Танасе? Тобі видко якесь нещастє трапило ся. Чи може який біс дорогу перейшов? Ага, деж твій кїнь? Невжеж ти з Брацлава пішки причвалав. Се вже братику ні на твої ні на мої ноги. Розкажуй бо!

— Егеж, відповів Танас, було багато дечого. Але ти бра' дай уперід чим душу привязати, бо вона бігне вже лише на послїдній струнї терликає. Ось, ось і урве ся.

— Ну, коли так, відповів Микита, то милости прошу в хату.

Оба козаки ввійшли в хату, де Танас добув різні козацькі присмаки, як сушену рибу, вуджене мясо, куліш, хліб і таке інше. Вкінці випивши кухоль меду, став Танас розказувати про свою нічну пригоду, а старий єго товариш слухав покиваючи головою.

— Так то так! сказав вкінці Микита. Богато нашої крови леть ся, вона орошує землю та протікаючи кличе до неба о месть, а се усе дарма. По крови росте трава та степове зілля ще у двоє так гарно як перше, криваві плями щезають і лише тирса ¹⁾ киває головою над козацьким трупом і ніхто не знає, за що погинули нещасні.

Але Танас заперечив.

— Не гніви Бога, Микито! Згадай лише, що п'ятьдесять літ тому всі ті простори аж по Київ та Білу церкву, стояли одною великою пустинею, а кожда нова оселя щезала вже за два-, три роки від нападу Татар. Хто думав тоді оперти ся Татарві? А тепер ось всюди що бодяк то козак, Татари хиба великою ордою ідучи зважають ся нападати на Україну, а у нас буває до 30.000 козаків на перший поклик гетьмана. Ми ідемо вперед, а кров, що лє ся, не пливе ніколи надармо.

— Твоя правда, Танасе, відповів Микита. Так як кров Спасителя не пролила ся надармо, так і кров народу не марнує ся ніколи....

Через хвилю мовчали оба діди, вкінці заговорив знов Танас.

— Не наводім туги на серце! Скорше чи пізнійше зєдинений нарід, козак, міщанин та хлоп, мусить виперти з краю ворога, а тоді заснуємо собі тут державу правди, справедливости та праці. Нашим панам

¹⁾ Степова трава.

шляхті навіть і не снить ся до нас приходити, бо боять ся і Татар і нас, тож хиба ніхто нас не спинить.

— А що буде, коли пани і туди за нами придуть? спитав Микита.

— Тоді.... побачимо! сказав по хвили Танас. З усіх сил на світі найбільшою є сила народа і горе тому, хто їй противить ся. Хто угнетає нарід, той скорше або нізнійше шезне з лица землі і лише погана, проклята пам'ять по нїм остане ся. Колись гуляли туди Татари, та де вони тепер? Хто з них зможе остояти ся на Україні. Вони приходять лише як злодії та опришки і то все рідше і рідше. Колись дійдемо і ми до Криму та Азова, проженемо відси Татар і станемо панами їх землі. Се буде заплата за кров усіх тих козацьких синів, що кладуть свої голови у степу буцім-то нізашо.

— Та воно правда! замітив Микита, а все таки твої товариші збули ся хто свободи — волі, а дехто і голови.

— Щож? відповів поважно Танас, на се Божа воля. Вони погинули, але лише у сїм житю. Бо мученича смерть з рук ворога України, се також Причастіє святих тайн для козака.

Оба козаки замовкли та кивали сивими головами, роздумуючи над судьбою народа, що кинений у пашу лютого ворога християнства, годував його своєю кровю, та ослонював грудию весь світ. Міжтим звечеріло, у ярі стало темно. На обійстю розвели козаки чималий костер та стали у казані варити кашу. Микита вийшов з хати, а за ним і Танас.

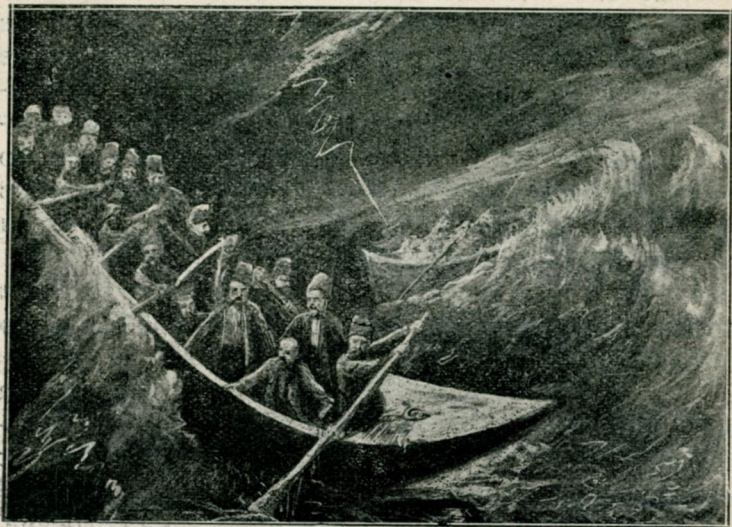
— Здорово, хлопці! кликнув Танас.

— А гаразд батьку і тобі! відповіли козаки. — Коли у тебе є ложка, то у нас найде ся каша; просимо до гурту.

— А що, хлопці, наловили риби? спитав Микита.

— А вжеж! відповів один з молодців, буде чим прогодувати козаків і своїх і чужих на весь рік — хиба щоб не стало.

— Ну коли так, усміхнув ся старий Микита, то повеземо те що є, на Січ. А не бачили ви де братчики Татар?

Філя нас мов рідна ньька занесе куди треба... (стор. 36).

— Ні, ми не бачили, але Юрко Сухар з інгулецького ухода бачив їх нині рано.

— Деж ви з ним стрітились?

— Та він саме ішов на Січ, тому лише хотів поступити до нас дати знати і стрітив нас при скрутї дороги від ставів.

— Се ті самі собачі діти, що на нас напали, зав-

важав Танас. А багато їх було? звернув ся до молодого козака.

— Казав Юрко, що було з двайцять. Їхали дуже скоро і мали двох бранців.

— Так, се ті самі! промовив Танас та провів рукою по чолі. Козаки мовчали, але на лицах видно було завзяте та злість. Микита сказав лише:

— Гей, гей! коби не похід! Поїхалиб ми за слідом і нехай шезну мов собака під тином, наколиб не дігнали їх на другім нічлігу.

— Який похід? поспитав Танас, котрий їхав з Браслава і тому не знав про наміри Запорожців.

— Ну, звісно, на море, наш новий гетьман Сагайдачний каже, що їдемо окурити димом царгородські мури.

— Бійте ся Бога хлопці! крикнув Танас таж се смерть! В Царгороді безліч яничарів, кораблів, гармат, кудиж вам з голим черевом туди пхати ся. Ще там на яке нібудь місточко над морем, хочби на Синоп, Варну, Акерман, се ще можна, але на Стамбул!... з глузду позсувались, чи що?

— Ба, відповів молодий козак на імя Іван Коршун, ви дядьку Танасе не знаєте нашого гетьмана. Він сокіл, а Турки-яничари се прямо гуси. Він сидить у чайці, а вони знай стріляють. Кулі гудуть мов чмелі, раз у раз когось впоре оловом, а він собі пикає носогрійку, наче се біб летить з решета. Колиж уже пора, гей як не зірве ся сокіл, як не крикне, не вдарить на ворога, то лише терміте летить та ледви чи є яка сила, щоб його спинила. Ви дядьку не знаєте нашого Сагайдачного. А як пізнаєте, то зі Стародуба прибігнете, коли лише вусом моргне.

— Таки так! правду каже, загули козаки.

— Тому ми і не женем ся за тими вашими Татарами, докінчив Іван.

— То гарно хлопці! уговорював їх Танас, то гарно, що на нашій нещасній Україні появил ся такий орел, але бачите, годі нам знову полишити братів у неволі, коли можемо їх відбити. Вони йдуть степом манівцями, і ми можемо їх легко наздігнати, або переняти по дорозі.

Козаки мовчали. Вкінци почав Микита.

— Ні, Танасе, се не йде. Сих там двох карати-ме ся у неволі, а на турецьких галерях та у пристанях стонуть під канчуком дозорців цілі тисячі наших. Ти на морі далеко не бував, бо за твоїх часів сього не водило ся. Там знаєш нема помочи ні відки, ніде не втечем анї не спічнем, хиба у морі або аж дома. Наколи би ми не слухали гетьмана, то булоб вскорі таке саме, як пятьдесят лїт тому: пустиня неволя і смерть. Доки ми разом, доси нас ніхто не зломить, а раз ми попхаємо ся чор' зна куди, так і нам буде вскорі амініь. Бач Татарва повибирає нас мов риби з сітки, по одному голими руками.

— Бували прецінь ріжні гетьмани та ніхто їх не слухав, а прецінь нічо не стало ся! перечив Танас.

— Неправда твоя брате! відновів старий Микита. Наколи гетьман був путящий, ось хочби Лобода, то всі його слухали, а наколи гетьман дурний, то який чортяка його зхоче слухати. З дурним і дурень мудрий; але з Сагайдачним не те, тому то й ти їд з нами, однако не маєш що робити, а сам у степи не поїдеш.

Помолившись Богу козаки пішли спати.

III. Ясир.

Грицька і Івана везли міжтим Татари у степ. Вихром несли ся коні, а Татари раз в раз підганяли їх до швидшого бігу. Грицько пізнав з сього, що їм спішно і став колінами та рухами тіла гамувати коня. Однак Татарин, що їхав поруч нього, ударив його у усеї сили по плечах дротяною нагайкою. Грицько аж звинув ся з льотого болю, але зціпив зуби і мовчав. Іван хотів було поспитати товариша, за що йому дістав ся такий почастунок, але вже по перших словах почув і він наче горючу змию на своїх плечах. Тому не кажучи ні слова, їхали дальше, доки не зійшло сонце. О сході сонця пересіли на підводні коні, яких кожний Татарин мав по два і поїхали далі. Коло полудня приїхали до ріки Інгулця, що впадає у Дніпро. Тут позлазили з коний і стали спускати ся до яру. В ярі не видно було і живої душі, лише на тім березі видно було юрбу коний та дим огнища.

— Ось там наші! кликнув найстарший між Татарами. Грицько умів кілька слів по татарски. Татари заговорили між собою і з їх бесіди догадав ся козак, що вони бажать переправити ся через ріку. Але ріка була глибока, бо весняні води ще не сплили, тож годі було шукати броду. Правий беріг був дуже високий, доступ важкий, а під берегом була видко глибина. Аж тепер міг Грицько заговорити до Івана, бо майже всі Татари зійшли над воду і стали рубати лозину та очерет.

— Щож Івасю, попали ся ми у біду. Правда? запитав.

— Таки так, відповів Іван. Тепер хиба один Бог та Матінка його Пречиста уратують нас від загибели.

Мої ремені слабі, наколи попробую, то певно розірву, але що мині з сього, куди втічу? І по що втікати? Сейчас зловлять!

— Певно, що зловлять, нехай їм біс! проворчав Грицько. А таки в ночі треба буде спробувати. Ти розірвеш ремінь, розвяжеш мене, вкрадемо два коні та перепливемо ріку.

— Добре, але як? диви, вода велика! замітив Іван.

— Зажди! побачимо як Татари полізуть в воду, відповів Грицько, а його спокійні слова зробили на товариша добре вражіє. Його бліде лице набрало знову здорової краски, а очи стали цікавіше розглядатись довкола.

Міжтим вернули Татари, а кождий з них ніс на плечах дві величезні вязанки лозини і очерету. Сі вязанки поділили Татари на багато менших та попривязували по дві до довгих прутів. На сі пруди поклали сідла, збую і усе, що лише мали. Потім причіпили сі вязанки до кінських хвостів і пігнали коні у воду. Вода була зимна, Татари спішили ся, проклинали і били нагайками коний, щоби скорше плили на той бік. Самі держали ся одною рукою кінської гриви. Так перевезли майже всі свої коні, лишило ся лише кількох, котрі мали переправити через ріку обох бранців. Вони позвязували по дві дуже великі вязанки прутя та почепили їх до рамен обох козаків. Відтак кинули їх в воду. З переду плили коні, котрі тягнули людий та вязанки за собою, а Татари пливучи поруч підганяли їх криком і нагайками. Коли Грицька вкинули в воду, почав він чим дуж розтягати ремені. Переправа тревала довго, бо струя була сильна і коні плили дуже поволи. Скоро намокли ремені, Грицько розтягнув їх так, що міг вигідно видобути одну руку. Однак мимо

що міг освободити ся, не дав сього пізнати по собі. Він держав руки під водою позад себе, а ремінь поскручував так, аби Татари не пізнали, що він розв'язаний.

Заки доплили до берега, і Іван і він покостеніли з зимна зовсім. На тім березі завели їх у табор, що находив ся у малій долині. Тут стояли малі татарські вози на двох колесах кругом один побіч другого. Довкола вартували Татари зі списами, луками та шаблями, а кождий мав ще й аркан, себ то петлю з ременю, щоби ловити утікаючих бранців.

Грицька і Івана посадили коло огня та кинули їм кусень печеного мяса, котрий вони мусіли гризти зубами як пси та проковтувати враз з болотом та гноєм. Притім лежали оба на землі, бо рук їм не розв'язано, а інакше годі було підняти поживу з землі. Іван не хотів їсти, але Татарин ударив його нагайкою і нахвалляв ся, що дальше бити буде, наколи Іван мяса не зїсть. Він сварив і кричав ломаною українською мовою. Оба молодці зрозуміли, що Татари не хочуть, щоби їх товар т. є люди поздыхали з голоду. Коли зіли і огріли ся, стали розглядатись по бранцях.

Було їх там чимало, хлопи, козаки, шляхтичі українські і польські, жінки, дівчата, діти з ріжних станів та околиць. Мужі були пов'язані ликом та ременем, а поміж ними ходили з нагаями вартівники і пильнували, щоби котрий з них не розв'язав ся. Вони сиділи понуро та сумно, деякі плакали, деякі кричали, або намагали ся зкинути з себе ремені. Тоді Татари періщили їх нагаями куди попало, а острый свист дрютяного батога чути було довкола. Жінки плакали, заводили та дерли на собі одіж у страшній розпуці, бо їх судьба була найтяжша. Вони мали служити у гаре-

мах бісурманам в соромі та пониженю. Їх чоловіки погинули, або пішли в неволю, а діти забрали Татари, щоби продати їх Туркам. З сих дітий виховували вони найкраще турецьке військо-яничарів.

Цілий табор Татарів се був збір найнещасливіших людей у всім сьвітї. Всі вони утратили все, що мали на сїм сьвітї крім житя. А се жите не було вже житєм людей, бо їх ведено, продавано і куповано як волів, або овець. Вони перестали бути людьми, а стали добичею диких Татар. Тому всі плакали та проклинали безсовісних та безсильних урядників короля, що уміли лише обдирати нарід, а не уміли його оборонити перед Татарами.

Що хвиля приїздили невеликі гуртки Татар та привозили по кілька або кільканайцять бранців. Коли Татари лише малою громадою виправляли ся на рабунок, то ішли як злодії малими гуртками і де попало крали людей мов товар. Відтак звозили їх на місце, де в укритю стояв їх кіш-табор. Коли почули, що надходять козаки, тоді забирали бранців та везли до Криму, до міст Очакова, Білгорода і там уже продавали купцям. Деколи удавало ся козакам дігнати Татар. Тоді опришки лишали все і тікали з житєм, а бранці вертали на Україну. Але се лучало ся рідко.

Оттак і тепер привозили Татари до коша всіляких людей, котрих половили то в степу, то спаливши село або хутір. Не маючи що робити, Грицько та Іван приглядали ся сим, кого приводили. Вони слухали плачу і наріканя, так що і самі зажурили ся вяжко. Навіть охота тікати відійшла козакам.

— Ми втічемо, а сих кількасот людей піде у страшну неволю! думали вони. Аж стидно було їм думати лише про себе, коли тільки горя бачили довкола. По-

чало вкінци темніти і оба козаки відсунули ся до ряду возів, що окружав табор. Недалеко стояв татарський вартівник. Они оперли ся о високі колеса теліги і удавали, що хочуть спати. Вартівник не спинював їх, бо оба козаки виглядали дуже пригноблено, начеб і не думали тікати. Аж ось побачили вони низького, грубого Татарина, що саме був надіхав з відділом бранців. Він обходив всю громаду та розпитував нещасних, але про що, сього не чув ні Грицько ні Іван. Татарин обійшов увесь круг, а коли оглянув ся, побачив і обох нібито здрімаючих козаків. Він підійшов до них та став їм приглядати ся. Вкінци замітив, що одіж на Івані не хлопська і копнув його ногою. Іван зціпив зуби, щоби не кинути проклону на обдутого опришка, або не віддати йому удару ногою. Він відчинив лише очи, а Татарин скривив губи до усьміху:

— Добрий вечір вашмосці! сказав насьмішливо по українськи. Чому вашмосць так далеко від огня? Тут буде зимно. А хто сей другий? питає вказуючи на Грицька.

Іванови прийшла нагло до голови гадка закпити собі з Татарина.

— Се мій пастух! відповів. А я син багатого дідича і дам вам за себе викуп, наколи мене випустите.

— Чому ні? сказав Татарин. Ми вас повеземо до Стамбулу (Константинополя) і там продамо, а в Стамбулі легко викупити бранця. Тамтуди приходять з Польщі багато людей, купців, послів; от напиши лист, то будуть гроші.

— Добре! відповів весело Іван. Давайте перо та папір, напишу....

Але в сій хвили зірвав ся, станув і зблід цілий нече стіна. Якраз тоді приводили Татари до огня цілу

громаду сьвіжих бранців. На самім переді ступала у обшарпаній, брудній одежині дочка коршунівського попа — Катруся.

Іван забув, що його руки мають бути звязані. Скинув ремені і відтрутивши від себе грубого Татарина, побіг до дівчини. Але тут накинули ся на нього Татари. Повсталася метушня, гамір. Грубий Татарин кричав і приказував, його вояки повалили молодця на землю і хоча він гриз їх зубами та бив руками і ногами, звязали його цупко. Катруся побачила його, крикнула і собі, але Татари пірвали єї і заткали рот. Вона зімліла.

Нечайно почув ся поза кругом возів тупіт коний і крики вартових. Всі вони бігли до табору і кричали: Козаки йдуть! Козаки! Геть, в дорогу! Тїкаймо! Начальник видав прикази. На вози всаджено жінки і діти, мужів на коні, лише кількох, що були ранені, не могло їхати на кони ані іти на мотузї попри вози. Сих кількох зарізали Татари наче худобину. Але, коли стали шукати Грицька, показало ся, що його нема, а разом бракне найліпшого коня в табуні.

IV. На чайках.

Міжтим Танас їхав сумуючи з козаками на Січ. Їхали поволи, бо козаки везли на мажах рибу для товариства. Степовий вітер вивіяв частину жалю з козацького серця, а коли по дорозі стрітили ся з іншими гуртками, то навіть стало весело. Невдовзі побачили луги та плавні, де лежала Січ.

Була се низина, перерізана безлічию водних рукавів, повна багон, ставів, озер. Цілий сей край складав ся з більших та менших островів, висших та низ-

ших. На сих островах виростав дубовий ліс. Денед було видко вільхи, липи, трепети, а берегом росли верби та таволга (лозина). На інших місцях ріс величезний очерет, у яким могла захватись не то одна чайка, але і ціла фльота ріжних човнів. З високого берега Дніпра виглядав весь сей край наче величезне бурею розбурхане море зелени.

Козаки відшукали табунщиків, себ-то пастухів, що пасли у степу козацькі коні. Їм віддали свої коні, а самі повсідали на човни та поїхали на Січ. Довго їхали через ріжні річки, ставки, багна, рукави, тисячі комарів звеніло довкола них та вскорі обкусали Танаса так, що лице його виглядало як барильце на горівку. Інших козаків вони не кусали, бо їх шкіра була дуже груба від давнійших укушень. Танас давно уже не був у плавнях, тому й відвик був від комарів, а шкіра стала тоншою. Вкінци добили ся до Січи, козацької кріпости. Вона була окружена валом і ровом, а на валі стояли густо набиті острі палі.

На березі Дніпра кипіла робота на всі руки. Там робили чайки, себ-то козацькі човни з дерева. В кождім човні містило ся звичайно 50—60 козаків. Всіх човнів видко було вісімдесять, похід був отже не аби який. Більше чим чотири тисячі козаків повсідало на човни, а на чолі станув недавно вибраний гетьман Сагайдачний, що був родом з Галичини, але дуже добре розумів ся на морських виправах. Танас як старший козак всїв разом з гетьманом у першу чайку, на котрій повівала велика хоругов гетьмана. По торжественнім богослуженю в січовій церкві рушило козацтво в похід. Передом плила гетьманська чайка, а прочі за нею, одна за другою, щоби не збитись з дороги.

На чердаці першої чайки сидів сам ясновельмо-

жний пан гетьман. Але ніхто не бувби пізнав, що се така велика особа. Його одіж була зовсім така як у других козаків. Козацька шаблюка та турецькі пістолі були дещо красші чим у других, але впрочім шапка і жупан, груба сорочка та чоботи, все те було неначе зняте з першого ліпшого чабана або козака-голоти. Гетьман був ще молодий, але погляд його був поважний. Навіть старі козаки гляділи на нього з поважанєм, бо його розум був не аби який, а його відвага та проворність нераз вратували все військо від загибели, Поруч нього сидів військовий осаул Дорошенко, також дуже поважний козак, що у всім помагав Сагайдочному і сам один умів його деколи заступити. Гетьман не любив багато балакати, але коли радив ся, то завсігди радив ся Дорошенка.

Недалеко від обох вождів сидів Танас та думав про Грицька і Івана.

— Де вони тепер сердеги дівають ся? Куди завели їх татарські опришки? Дрібний дощ пустив ся з неба і сік густо поверхню води. Але Сагайдачний певною рукою правив чайкою і вона сунула мов риба за струєю ріки. Вода була гладка і широка але рвуча, а де вода плила повільнійше, там хапали козаки за весла і завівши пісню, ударяли мов на пробу о воду. Тоді чайки мчали ся наче птиці, а по обом сторонам просували ся береги ріки дуже скоро.

Так плили козаки Дніпром, і ніхто з них не знав, куди гетьман зверне їх похід. Але ніхто не питав о се гетьмана, бо бояв ся. Гетьман не любив бач говорити нічого наперед.

Аж ось другої днини по виїзді козаки з задних чайок дали знати, що над водою видно чимало буйволів (диких волів).

Зупинили ся козаци і укрили ся у гущавнику

— Станути! кликнув гетьман і підняв шапку. Всі човни здержали ся у поході.

— У нас мало мяса! сказав гетьман. Нехай з кожного човна хоч трох козаків з луками пійде на лови. Окружіть місце, де буйволи показали ся, але не бийте багато. Тільки лише, щоби стало на чотири рази. А всі прочі шабаш (відпочинок) до вечера.

Козаки послушали, але не дуже радо. Їм спішно було напасти на городи невірних та пімстити люті кривди царода. Ще ніякий гетьман не ходив на лови перед морською виправою. Однак ніхто не перечив. Всі чайки пристали до берега та поховали ся в очереті наче дикі птиці. Ніхто не бувби догадав ся, що тут недалеко є чотири тисячі війська.

Козаки нарізали очерету та полягали спати, накривши ся від дощу хто чим мав. Вкоротці затихло усе, лише вартові козаки обходили табор довкола та наслухували, чи не вертають ловці. Але місто них почули у віддали тупіт коня. Вправне їх ухо пізнало вскорі, що се лише один кінь і тому ніхто не будив сплячих. Лише сам гетьман, Дорошенко, Танас та кількох інших дожидали їздця та веліли вартовим його зловити. Вартові пішли і за хвилю почули ся у віддали оклики. Але сейчас можна було пізнати, що се крики радісного повитаня. Вартові вернули ведучи з собою обдертого та змарнілого молодця.

— Грицьку! се ти? кинув ся до нього Танас. Де Іван Куценький? Кажи бо!

— Хто се? спитав гетьман.

Танас оповів.

— Ну, то ходи товаришу! сказав ласкаво Сагайдачний, попоїдж та розкажи нам свої пригоди.

Грицько оповів, що з ними діяло ся за весь сей

час, як Татари перевозили їх через ріку та завезли до свого коша.

— Якжеж ти утік? питав гетьман.

— А ось як, ясновельможний! відповів Грицько.

Коли Івана стали вязати, я сів на коня і пігнав, куди очі несли. Їхав день, два, три і надіяв ся, що стріну козаків. Але розминув ся з ними і не знав куди їхати. Тому звернув на право і їхав день і ніч, доки не доїхав до Дніпра. По дорозі стрічав чабанів та вартових, то і прогодував ся.

Козаки замовкли, гетьман подумав дещо, а далі каже:

— То сей грубий Татарин бажав вас завести до Стамбулу?

— Так! відповів Грицько.

— То добре! а тепер хлопці — ту гетьман звернув ся до козаків — дайте сьому нетязі чим прикрити грішне тіло та яку оружину. Прецінь поїде з нами; кудиж йому діватись?

— Таки так, ясновельможний — сказав Грицько. — Не міг я вратувати Куценького, то хоч пімщу його!

Кілька днів опісля переїхали козаки долі Дніпром і віхали у морський залив, у котрий вливає ся ріка. Тут вода була ще зовсім спокійна і гладка майже як у ставі.

При виході з заливу на отверте море лежав довгий, низкий, лозиною та очеретом порослий остров — Тендер. При сім острові зупинили ся козаки і укрили ся у гущавнику. Від моря віяв теплий вітер, а се не було козакам на руку. Отаман видав приказ задержатись тут кілька днів, доки не повіє пригідний вітер. Аж тепер порозуміли козаки, чому кошовий бавив ся

ловами по дорозі. М'ясо яке роздобули тоді, послужило до поживлення змучених дорогою козаків. У спокійнім заливі між Тендером а кримським побережем роїло ся від всілякої риби. Козаки ловили єї та тільки їм діла було, що годували ся та спочивали.

Міжтим Сагайдачний слідив напрям вітру і не давав приказів козакам. Вкінци козаки не втерпіли і вислали кількох старших, щоби запитали ся. Гетьман засьміяв ся.

— Бачите хлопці, сказав, нам треба такого вітру, щоби віяв з півночи та сходу і заніс нас прямо під Стамбул в двох днях. Наколи се буде слабій вітер, то те нам не поможе, бо за нами і перед нами попливуть ріжні турецькі та генуезькі купці. (Купці з італійського міста Генуї були тоді великими приятелями Турків). А коли філя буде висока, та галери на море не вийдуть, а ми пійдемо. Філя нас мов рідна ненька занесе куди треба, ба ще і заслонить перед вартовими.

Козаки заспокоїли ся і ждали. Через три дні бачили вони багато купецьких та воєнних галер (кораблів), що їздили до Очакова та Козлова. Козаки знали, що на тих кораблях загибає много християнського люду, але ніхто не пускав ся на розбій. Всі тямили, що в передмістях та пристанях Стамбулу є сього люду в десятеро більше. Вкінци четвертої днини збудив всіх вже около півночи свист вихру, що погинав лози на острові. Рівночасно кинули ся по між чайки осаули і кричали:

— Гей! хлопці в дорогу! по козацький хліб, до Стамбулу!

Вітер дув з північного сходу, ніс з собою холод та ревів люго, здіймаючи на морі високу, гребенасту філю. Величезні гори вод перевалювали ся одна через

другу та стелили ся полосами зверненими до полудневого заходу.

— Справдішна козацька погода! кликнув весело Танас на Грицька, що глядів з переляком на зловіще чорне небо та море.

— Страшно! відповів.

— Ха! ха! ха! засьміяв ся старий, поїдемо з вітром, коби добре кермувати, то і веслом робити не треба.

І старий вскочив наче молодець у першу чайку. Чайка метала ся на привязи наче боєвий кінь при жолобі, коли почує трубку. На чердаці стояв гетьман і спокійним але сильним голосом панував над бурею і давав прикази. На даний знак відв'язано човен і буря пірвала його мов хищна птиця перепілку.

— Гурра! з Богом! слава кошовому! кричали одушевнені козаки і чайка за чайкою кидала ся у вир вітру та філь. Коли виїхали на повне море та стали робити вселами, не чули вже напору вихру, бо плили з вітром; філі підносили ся дуже високо, але не заливали чайок, бо ті плили в тім самім напрямі що води моря. Ніхто не заблудив, бо всі їхали вслід за чайкою гетьмана, який сам кермував нею. Коли рано зійшло сонце, вітер дещо зтих, але козаки були вже далеко, далеко від Дніпра, напроти гирла Дунаю і летіли вперед мов птиці.

У. Козацький хліб.

Івана Криницького зв'язали Татари ременями та прир'язали до коня. Цілий табір двигнув ся в дорогу, а Татари пильнували тя гляділи на всі сторони, чи не йдуть козаки. Але козаки не нашли відразу татар-

ського табору, лише попали на иньший слід. За сим слідом дійшли до другого відділу Орди та погромили його, так що лише кількох опришків утїкло. Вони стрїтили по дорозї віддїл, що вів бранців та розказали про свій погром.

Татари перелякали ся ще дужше і скільки можна було спішили до города Очакова. Тут приказав грубий Татарин всадити на чотири кораблі усї красші жінки, дївчата та всїх молодших мужчин. Старших виведено таки сейчас на торговицю.

Тодї почало ся дїяти щось страшне. Матїр відривано від дїтий, брата від сестри, батька від сина. Вони просили ся, благали, плакали, иньші боронили ся та тягали ся з татарськими посїпаками. Але лютий батїг поладив усе. Пїрвали ся найсьвятїйші родинні звязи, неначе се не були люди, лише худобина. Відтак прийшли купці. Вони оглядали людий мов волїв, казали їм ходити, бігати, носити тягарі, заглядали в зуби, опукували плечі і груди та торгували ся о ціну. Всї молодші поїхали таки тої самої днини до Стамбулу. Грубий Татарин ходив на Україну не на власний рахунок, бо Татари були убогим народом і часто бракувало їм збруї і коний. Богатий турецький адмірал, або як його називали Капудан-баша вислав був сю шайку опришків на свій рахунок, бо йому треба було робітників до нових огородів.

Сї огороди лежали коло Стамбулу над морем. Капудан-баша вибудував собі там величаву палату, а довкола розвів чудові сади та рожеві поля. На сих полях мали працювати нові раби під батогом кількадесятьох наставників. Невольники діставали лиху поживу, ще гіршу одїж, а спали на голій землі. Між огородниками найшов ся і Іван. Катрусю взяв баша

до гарему, т. є до дому, де мешкали його жінки. Капудан-баша мав кількадесять жінок у своїм гаремі, але тамті йому вже надоїли. Тому приказав був Татарам зловити йому ще яку красавицю на Україні.

Невольники приїхали до пристани, якраз коли Капудан-баша був у султана в Стамбулі. Тому заведено Катрусю до осібного домику серед огородів, а робітникам приказано сейчас вичистити стежки на рожевих полях та поокопувати рожі, щоби усе було в порядку, коли поверне господар. Іван ходив через увесь сей час наче у сні. Через цілу дорогу везено його в кайданах, а відтак опинив ся він серед зовсім чужих людей, котрі самі були в розпуці. В темній шопі, де спали раби, чути було лише стогін побитих батогом, плач та молитву. Всюди роїло ся від всілякої погани. Тому Іван спав на дворі коло високого муру, котрий окружав палату та сад баші¹⁾.

Але по тижни замітив дозорець, що Іван розумнійший та спокійнійший чим другі невольники. Тому звільнив його від роботи у полі в день, а зате приказав всю ніч сторожити огородів та муру, що окружав сад. До самого саду не було йому вільно ходити, бо там пробували жінки баші, а в Туреччині не вільно нікому глядіти на чужу жінку.

Так то ходив Іван по березі моря рожевими полями та думав про свою нещасну долю. Рожі починали вже розвивати ся, а десть в саді сьпівав соловій. При березі шуміло море та дув холодний північно-східний вітер.

Аж ось почув Іван звук труб на дорозі. Оглянув ся та побіг через рожеві поля до муру. Там побачив

¹⁾ Баша, се турецький генерал.

велику юрбу людей. На чолі бігло кількох легко та дуже гарно одітих хлопців з тростинами в руках і кричало:

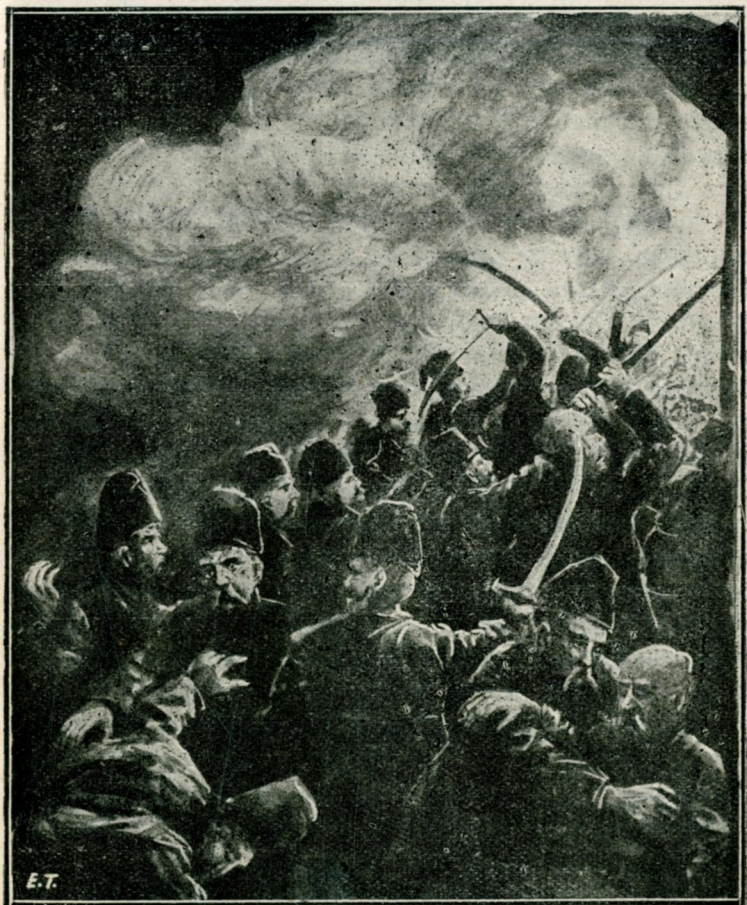
— З дороги, з дороги, місце для падишаха (султана) любимця Аллаха, царя світа!

За ними їхало на величавих арабських конях п'ятьдесять їздців в блискучих турецьких зброях в високих, кінчастих шоломах з кривими шаблями в руках. Коні та їдці аж сияли від дорогого каменя та золота. За ними їхало двох мужів. Один з них мав на голові шовковий турбан, а при нім китицю з чаплиних пер та цілу жменю диямантів та рубінів. Довгий футром обшитий кафтан сьвітив залотом та жемчугами. Се був султан. Побіч нього їхав менше парадно одітий господар дому, Капудан-баша, турецький адмірал. Потім їхали слуги, що вели гончі пси та несли соколів, з котрими султан їздив на лови. На кінці їхало знов п'ятьдесять оружних. Видко султан виїхав на лови і думав переночувати у свого адмірала під містом.

Всі з виїмком султана та Капудана-баші осталися за муром, куда винесено їм столи зі стравою та розведено кілька огнів. Оба достойники вийшли у середину, а чорноскірі раби замкнули за ними високу браму і станули з голими шаблями на сторожі.

Іван поглянув на пир бісурманів і серце стиснулося у нього. Коли отвірала браму, він мало що не кинувся прожогом туди, де як знав жила його Катруся у соромі та пониженю. Але отямився вчас і всею силою відвів себе від божевільного наміру: „Умерти не штука, але допомгти не легко!“ сказав собі.

Насилу відійшов від муру та пішов знову здовж города над море. Вийшовши туди, сперся на скалу і глядів на море, осьвічене срібним сьвітлом місяця.

Мордуй невіру! Бий! рубай.

— Помогти — але як?... питав сам себе. Нагло десь далеко на виднокрузі почала філя ворушитись та лопотіти. Вітер дув чимраз дужше, а на воді показало ся щось чорне, наче величезна чорна гадюка, що орала філю та відкидала єї на боки, наче якась величезна риба, або як корабель. Але щож, там ні щогли не видно, ні вітрил.... що се?

Іван увесь змінив ся в зір та слух.

Ухом не чув нічого, зате бистрий зір розріжнив вкоротці, що се довгий ряд довгих низьких човнів. На них сиділи рядом якісь люди та гребли веслами рівномірно та справно, але так, що не чути було шуму води. Човни летіли наче на крилах. Найменшого неладу, ані збоченя з дороги не видно було у сїм довгим ряді. Була се неначе якась страшна потвора, що плила з глибин Чорного моря прямо до Стамбулу. Хтож се міг бути? Іванови стало серце бити так сильно, що він аж рукою притис його.. Господи! не вжеж се вони... козаки?

Похилившись вперед усім тілом, глядів Іван на пливучі човни, а чим ближше приїздили, тим певнійше переконував ся молодець, що не помилив ся. Так, се справді козаки, що полізли ось у саме гирло страшної турецької потвори щоб видерти їй хоч частину се крови, яку вона щорічно ссала з України, щоби зволити хоч частину бідних невольників з турецької каторги, а за другу частину щоби пімстити ся на ворогови християнсьтва.

Ось підплили чайки до берега і здержали ся. Козаки повставали та гляділи на береги, шукаючи пристани. Аж тепер розріжнив Іван високі шапки та зброю козацьку.

— Слава Богу! слава Богу! шептали уста, а уся

душа розплила ся у сльозах вдяки. Заплакав козак з радости, що ось уратує себе і своїх товаришів, а може навіть... Катрусю.

Але скоро отряс ся зі зворушення і нагадав собі, що тут недалеко у тіни оріхів є маленька пристань, заслонена штучним насипом від удару бурливих філь. У сій пристани стояли байдаки Капудан-баші, котрими він виїздив на прогульки по морі. Тому не гаючись гукнув:

— Туда братя! тут пристань! пливить чергою один за другим! І зіскочивши з насипу, що окружав від сторони моря огороди турецького адмірала, Іван станув у сьвітлі місяця, так що козаки побачили його.

Коли почули його голос, остовпіли! Хто то говорив до них їх мовою на сїм ворожім березі? Сагайдачний навіть призадумав ся... Се могла бути зрада, або хочби підступ. Ануж се Турки, що хочуть козаків завести у засідку. на підводні скали, або піскові лави! Міжтим вітер ніс чайки все ближше до берега... вже лише яких трийцять або сорок кроків до берега, коли нагло старий Танас плеснув в долоні та гукнув:

— Вперед ясновельможний пане гетьмане! се Івась Куценький, добрий козак, я його знаю. Не бійтесь, він нас на лихо не покличе!

І чайки одна за другою поплили здовж берега. Іван ішов берегом, аж станув при вході до пристани. Одна чайка за другою щезала наче тїнь під склепінєм оріхів і вкоротці весь огород адмірала зароїв ся від козаків. Гетьман зі старшиною ішли передом, а Іван провадив їх, розказуючи на скорі Танасови про свої пригоди та свою неволю. Коли однак сказав, що султан бенкетує недалеко, запитав гетьман.

— А ти певний сього?

— Як сього, що щезби мов собака у неволі без вашої помочи! відповів Іван і показав рукою на огні, при котрих бенкетувала прибічна сторожа падишаха. Сагайдачний здержав козаків та поділив їх на три відділи. Одних післав на право, щоби до решти палили та грабили передмістя Стамбулу; других до великої пристани, щоби визволяли рабів з каторги та вирізали турецьке військо, а сам всього з двісті козаками рішився напасти на двір Капудана-баші.

Тихо наче нічні птиці розійшлися козаки на три сторони. Вітер та море були наче у союзі з ними, бо їх шум та гомін глушив глухий тупіт ніг.

Тихо скрадалися козаки з Сагайдачним до муру, за котрим пирували Турки. А вони і в голови не клали, що се їх послідна вечера та гуторили собі весело, граючи та сьпіваючи при заставлених столах.

Втім поклав хтось руку на плечі Івана. Він оглянувся і мало не крикнув. В новій шапці, подарованій йому гетьманом, стояв перед ним Грицько. Але не було часу на розговори.

— Мордуй невіру! Бий! рубай! прогремів голос гетьмана і козаки наче шуліки грянули на ситих отяжілих та переражених Турків. Не було і мови про оборону. За кілька хвиль з цілої сотні блискучої гвардії остали лише пошматовані шаблями трупи та калюжі крови. Рівночасно розбив Іван двері до шопи, в котрій спали бідні невольники.

— Вилітайте соколи на сьвіт! кликнув молодець, ось вам сонце, ось день свободи!

І ціла юрба невольників враз з козаками кинулася до важкої, зелізом окутої брами самої палати. Під час коли сокири, лопати та мотики рабів ломили браму, запалали з права і ліва передмістя та пристани сто-

лиці султанів. Почули ся вистріли мушкетів та пістолів, далі стали Турки з мурів міста валити з гармат, хоча і не бачили ніякого ворога. Почув ся вереск тисячів людей, що утікали з горючих домів. Турки з мурів стріляли до сих утікачів, бо думали, що се козаки. Раби ловили своїх наставників і панів та вбивали їх за свої сльози, кров та за смерть усіх тих тисячів, що повмирали тут у Стамбулі під дротяною нагайкою. Цілі юрби мужів, жінок, хлопців та дівчат вибігали на стрічу козакам та витали їх рідною мовою та іменем сьвятої Пречистої. Козаки відсилали усіх до огорода Капудан-баші, де перебував Сагайдачний, а самі перли дальше та дальше. Дармо пробували Турки опиратись. Вони вислали кілька відділів війська, але на одно слово отаманів збирали ся молодці до купи і одним махом розбивали ворога. Проти такого хороброго противника треба було цілої армії, а поодинокі відділи не могли їх спинити.

Однак коли Сагайдачний виломав браму, було вже запізно. Козаки найшли величезну добичу у золоті, самоцьвітах, дорогих сукнах та коврах, але ні султана ні адмірала вже не найшли. Вони повтікали були укритою фірткою в мурі, заки удало ся козакам виломати важку браму.

Зате найшли цілу громаду наляканих рабинь-невільниць, жінок, дівчат, дітей та чорних рабів, що берегли дому та жінок адмірала. Вся та двірня розлетіла ся по всім усядам з криком та плачем. Козаки сьміяли ся з жінок, одітих після турецького звичаю в широкі шаравари, але не робили їм нічого злого. Зате муринів різали в пень, бо думали, що се чортові діти, якими послуговували ся Турки.

Іван та Грицько ловили жінки та дівчата і випи-

тували о Катрусю, але ніхто не розумів їх слів. Іван втратив відвагу і чорна розпука стала його знов огортати. Видко султан та адмірал забрали дівчину з собою....

— Не сумуй Івасю! кликнув йому Грицько — пошукаємо ще у сій хаті! І він побіг до дверей малої бесідки (альтани), що були ще замкнені. Іван пішов туди за ним, але вже без надії. Голота вхопив сокиру та став рубати двері. Нагло через мале віконце з боку виглянула чорна голова Мурина, а вслід за нею дуло мушкета. Іван побачив се і в останній хвили ударив рукою по мушкеті. Гукнув вистріл, але куля загорола ся в землю. В сій хвили вирубав Грицько двері і оба молодці влетіли до домика. За ними бігло ще кількох козаків, що почули вистріл і спішили на поміч.

У просторій кімнаті на золототканих подушках, серед цвітів та килимів заставлено стіл дорогими стравами та напитками в золотій та срібній посуді. При нім стояла на причуд гарна дівчина, а при вікні чорний невольник-Мурин набивав рушницю.

— Катрусю моя! золото моє! кликнув Іван і кинув ся до своєї дівчини. Гриць мав більше розуму, бо побіг передовсім до вікна і заки Мурин-чортяка набив мушкет, зарубав його сокирою. Відтак став спокійно збирати до купи все золото та дороге каміне, що аж капало зі столів та занавіс.

Закінченє.

Міжтим козаки запалили передмісте Царгороду. Вони вдерли ся у само серце наймогучійшої тоді в щікім сьвітї турецької держави. Перед султаном дрожав тоді весь сьвіт, та козаки сьвітили йому в очі пожа-

ром. З мурів міста гляділи на се турецькі яничари, але вони бояли ся іти до бою з Сагайдачним. Султан ночував сеї ночі в поблизькім селі, бо до міста не можна було дістатись. Наколиби козаків було хоч троха більше, то певно були би здобули і само місто, се місто, котре цілому християнському світови диктувало свої права. Всі сили покоряли ся йому, лише козацька сила сьміяла ся з нього та голим пястуком відгрожувала ся соткам величезних гармат.

Осаул Дорошенко приказав наловити сильних, молодих Турків, панів, рабів, яничарів, робітників, словом, кого запопав та приковати до весел галер, так як Турки приковували козаків. Галери се були довгі, великі кораблі, а порушали ся при помочи весел. На них могло їхати багато всіляких людей і тому Дорошенко приказав туди посадити освободжених бранців.

Другої днини не остало ані одної головні з усіх передмість Царгороду, ні одного корабля у пристани, ні одного Турка поза мурами міста. По полудни повіяв з полудня легкий вітрець. Тоді Сагайдачний велів козакам зійти ся, зняв шапку вкляк, а за ним і усе козацьке військо. Вони всі дякували Всевишньому за се, що позволив їм заплатити клятому ворогови християнства за біль та кров дітий України. Притім просили Бога, його сьвяту Матінку та сьвятого отця Миколу Чудотворця о щасливий поворот на ясні зорі, на тихі води, у край веселий, у мір хрещений — на Україну.

На даний знак всіли козаки на чайки та галери і поплили. І знову плила на чолі гетьманська чайка, а на чердаці сидів Сагайдачний та з осаулом обговорював слідуєчий похід на Царгород.

Але Турки не дримали. Вони скористали з сього,

що козацьке військо було обтяжене добичею і пустили ся здоганяти їх.

Коло дунайського гирла побачили козаки ворога. Та не злякали ся яничарів ні гармат. Сам Сагайдачний добув шаблю та зкермував чайку проти найближшої галери. Гармати Турків розбили кілька чайок, але прочі приплили до галер і наче орли влетіли козаки між поган. Мало не всі кораблі здобули вони за першим приступом. Капудап-баша, що за першим разом був утік, тепер не уратував ся. Дорошенко вдарив його шаблюкою по плечи так, що адмірал за дві неділі попрощав ся зі світом у козацькій неволі.

На здобутих кораблях найшли козаки чимало українського люду і всіх освободили та дали зброю в руку.

Оттак то Сагайдачний виїхав на чайках, а вертав на великих блискучих та богатих галерах. В віддали видко було вже надморську твердиню Турків: Очаків. Тоді гетьман приказав всім християнам всісти на човни, яких множество везли з собою козаки на галерах з Царгороду. Турецьку флоту підвели козаки під саму пристань і вут підпалили єї на глум могучости султана. На мурах казили ся зі злости султанські вояки та валили з гармат наче на славу козакам. А козаки і бранці вертали спокійно та весело, богаті добичею і славою на недалеку вже Україну. Їхав з ними і Іван Куценький на весіле з Катрусєю, а Грицько Голота — на Запороже.

502
 З дешевих ви
 народа, має Товариство „Просьвіта“
 на складі слідуючі книжочки:

Ч. 324. Добрий інтерес. Збірка.....	Ціна	20 сот.
„ 326. Павло Полуботок	„	20 „
„ 331—2. Нові часи. Ілюстрована збірка	„	30 „
„ 334. Як воювали Запорожці	„	25 „
„ 335—6. Серед вічних снігів і ледів	„	40 „
„ 337. П'ятьдесятьлітнє подружжє	„	20 „
„ 338. Золото. Збірка	„	30 „
„ 339—40. Сагайдачний. Історична повість	„	50 „
„ 344. Сорок літ діяльності „Просьвіти“	„	50 „
„ 346. Ведмедівська попівна. Істор. оповіданє	„	15 „
„ 347. Оповіданє з історії української землі	„	40 „
„ 348. Сплачений довг. Оповіданє	„	25 „
„ 349. Гетьман Мазепа	„	25 „
„ 350. Про землю, сонце і звізди	„	50 „
„ 351. Як Болгари здобули собі свободу	„	30 „
„ 352. Поміж землею а небом	„	20 „
„ 364. З подорожі по Швейцарії	„	50 „
„ 366. Ватерльо	„	40 „
„ 367. Про українських козаків, Татар та Турків	„	30 „
„ 368. Країна дітий і цвітів	„	30 „
„ 370. Про Осипа Федьковича Ю.	„	30 „
„ 371. Вибір з творів О. Ю. Федьковича	„	30 „
„ 372. Як чоловік зробив з ночі день	„	45 „
„ 373. Про Шевченків „Кобзар“	„	40 „
„ 374. Віденський календар „Просьвіти“ на р. 1915	„	60 „
„ 375. В Тарасові роковини	„	50 „
„ 376. Календар „Просьвіти“ на рік 1916	„ 2 К —	сот.
„ 377. Мобілізаційні закони і розпорядки	„ 1 „	50 „
„ 378. Чекає нас велика річ	„	50 „
„ 379. З кривавого шляху У. С. С.	„ 1 „	20 „
„ 380. Войнаровський, істор. поема К. Рилєєва	„	70 „

Всі вичислені виданя висилає ся поодинокю або разом за попередним надісланєм грошей.

Замовленя і гроші належить висилати на адресу:
 Канцелярія Тов. „ПРОСЬВІТА“ у Львові, Ринок ч. 10.

4601/381

Видавництво Товариства „ПРОСЬВІТА“.

За козацьким хлібом.

Оповіданє з давніх часів.

МЕ ГЛОМБЕ

У ЛЬВОВІ, 1916.

КОШТОМ І ЗАХОДОМ ТОВАРИСТВА „ПРОСЬВІТА“.

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка.

Ч. 381.